

MUMTOZ ADABIYOTIDA NOMA JANRINING O'RNI

To'xtayeva Maftuna Erkin qizi

Termiz davlat universiteti 4 - kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19501885>

Annotatsiya. Ushbu maqolada noma janrining paydo bo'lishi va shakllanishi, janrga xos xususiyatlariga oydinlik kiritish. Shuningdek, Xorazmiyning "Muhabbatnoma" asarining qisqacha tahlili ochib berilgan. Mazkur maqolaning bosh maqsadi ushbu nomaga oid asarlarning o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida tutgan o'rni va ahamiyatini asoslashdir.

Kalit so'zlar: noma janri, "Muhabbatnoma", xat, maktub, oshiq obrazi, badiiy tasvir, Xorazmiy, lirik obrazlar, ilmi badih.

O'zbek adabiyoti tarixiga nazar tashlar ekanmiz, uzoq taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan ko'plab janrlar bilan tanishamiz. Xalq og'zaki ijodiyotiga mansub qo'shiqlardan tortib, qissa va dostonlar, g'azal va ruboiylar, tuyuq va qit'alar shular jumlasidandir. O'zbek adabiyotining ana shu xilma-xil janrlari o'rtasida noma ham o'z tarixi, taraqqiyot yo'li va adabiyot tarixida munosib o'rniga egadir.

Sharq adabiyoti tarixida "Shohnoma", "Qobusnoma", "Iskandarnoma", "Boburnoma", "Shayboniynoma", "Sayohatnoma" kabi asarlarni yaxshi bilamiz. "Noma" atamasi bilan qo'shilib kelgan bu asarlar bir holatda biror tarixiy yoki afsonaviy shaxsning sarguzashtlaridan iborat bo'lsa, ikkinchi bir o'rinda ibratli hikoyatlardan tashkil topadi. "Sayohatnoma"larning mundarijasi esa uning atamasidan ham anglashilib turadi. Sharq adabiyoti, jumladan, o'zbek adabiyoti tarixida noma atamasi bilan keladigan asarlarning yana bir turi mavjud. Masalan,

"Muhabbatnoma" yoki "Dahnoma" kabi. Bu asarlar muhabbat mavzuidagi lirik nomalardan iborat alohida janrni tashkil etadi.

Noma atamasi qadimiy xalq dostonlarida ham uchraydi. Bunday dostonlardan biri "Alpomish" bo'lib, unda ona yurtidan uzoqda bo'lgan Barchin o'zining nochor ahvolda qolganligini bayon etib, sevgilisi Hakimbek kelib qutqarishini iltijo etib maktub-noma yozgani va bu nomani o'nta navkardan yuborgani bayon etilgan.

O'zbek nomachiligining eng taraqqiy etgan davri XIV – XV asrlarga to'g'ri keladi. Bu davrda Xorazmiyning "Muhabbatnoma", Xo'jandiyning "Latofatnoma", Yusuf Amiriyning "Dahnoma" va Sayyid Ahmadning "Taashshuqnoma" kabi asarlari yuzaga keldi. Bu asarlarning muqoyasali tahlili o'zbek nomachiligining tarixi, shakllanish jarayoni, o'ziga xos janr xususiyatlari haqida fikr yuritish imkonini beradi.

Qadimgi turkiy xalqlar og'zaki ijodiyoti hamda yozma adabiyot an'alarini davom ettirgan, o'z navbatida fors-tojik tilidagi adabiy an'analardan bahramand bo'lgan o'zbek nomachiligi XIII-XV asrlarda keng taraqqiyot yo'lga chiqib oldi. Bu davrlarda o'zbek adabiyotida yangi-yangi janrlardagi badiiy asarlar bilan birga nomalar ham yuzaga keldi. Bu janrning o'zbek adabiyotidagi birinchi kashfiyotchisi Xorazmiydir. Nomaning adabiy-badiiy janr sifatidagi yorqin namunasini Xorazmiy o'zining "Muhabbatnoma" asari orqali yaratib, o'zbek mumtoz adabiyotida nomachilik an'anasini boshlab berdi. Mazkur nomalarda asosan, oshiq obrazi yaratilib, bu obrazning hayot va insonga, xususan, ma'shuqaga bo'lgan qarashlari, munosabatlari, kechinmalari fonida ma'shuqaning tavsifiy obrazi yaratiladi. Shuning uchun ham bu asarlarda lirik tasvir kuchli bo'lib, epik holat ikkinchi planda bo'ladi.

Nomachilikda lirik tasvir bilan epik ifodaning uyg'unlashib borishida XV asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan Yusuf Amiriy "Dahnoma"sining ahamiyati alohidadir.

“Dahnoma” shoir ijodida muhim o‘rin tutadi. Amiriy bu asari orqali o‘zbek nomachiligini yangi bosqichga ko‘tardi.

Bu asar Shohruh Sultonning katta o‘g‘li Boysung‘ur mirzoga atab yozilgan. Asar muqaddimasi va xotimasida Boysung‘ur mirzoga qasidalar bag‘ishlangan. Amiriy o‘z nomasini yaratishda ko‘proq Nizomiya ergashadi. Asar oxiridagi ushbu misralar ham buni tasdiqlaydi:

Nizomiydek ishin bedardu ranj et

Aning “Dahnoma”sin “panj ganj” et.

XIV asr o‘rtalaridan boshlab o‘zbek adabiyotida noma janri taraqqiy etib,

Xorazmiyning “Muhabbatnoma”, Xo‘jandiyning “Latofatnoma”, Sayyid Ahmadning “Taashshuqnoma” asarlari yaratilgan edi. Amiriy, albatta, o‘zbek tilidagi bu nomalardan yaxshi xabardor bo‘lgan. Chunki “Latofatnoma” va “Taashshuqnoma” bevosita shoirning zamondoshlari tomonidan yaratilgan bo‘lsa, Xorazmiyning “Muhabbatnoma” asari XV asr boshlarida ilm-fan, madaniyat va san‘at ahli nazarida hurmat-e‘tibor topgan, zamona shoirlari unga ergashib, yangi nomalar yaratgan edilar.

Mumtoz she‘riyatda, xususan, noma janrida ham badiiy tasvir vositalari katta o‘rin tutadi.

Badiiy tasvir vositalari deyilganda, avvalo, she‘riy san‘atlar nazarda tutiladi. Mumtoz adabiyotshunoslikda bu ilmi badih deb ham yuritiladi. She‘riy san‘atlar asar jozibasini ko‘rsatish va shoir mahorat qirralarini ochishga xizmat qilishi kerak. Noma janrida qalam tebratgan Xorazmiy, Xo‘jandiy, Yusuf Amiriy, Sayyid Ahmad singari so‘z san‘atkorlari o‘z asarlarida irsolul masal, tashbeh, mubolag‘a, tazod, tanosub, tarseh, kitobat, mubolag‘a kabi badiiy san‘atlardan o‘rinli foydalanganlar. Ular lirik obrazlar, xususan, ma‘shuqa tasvirida, uning portretini yaratishda xilma-xil o‘xshatishlar, qiyoslashlar, laff va nashr usullari, jonlantirish va boshqa tasvir vositalarini ham san‘atkorona qo‘llaganlar.

Mumtoz she‘riy asarlarda fikr shunchaki bayon qilinmasligi, ularning aksariyati, xususan, diniy-tasavvufiy namunalarda ramz va majoz yetakchi bo‘lishi, biz yuqorida sanab, tahlil qilgan lirik obrazlar zohiriy va botiniy ma‘no qatlamlarida o‘ziga xos mazmun, mohiyat kasb etishi, qolaversa, aruz she‘r tizimiga xos nozik ohanglar tovlanishi noma janrini o‘rganishda alohida ahamiyatga ega. Ana shu xususiyatlarni hamisha yodda tutish mumtoz adabiyotimiz namunalaridan, xususan, noma janrida yaratilgan asarlardan to‘laqonli bahra olishimizga sabab bo‘ladi.

Fikrimizcha, xat, maktublardagi individual-intim xususiyatlar, ko‘ngil rozini, his-tuyg‘ularni to‘laqonli aks ettira olish imkoniyati uning bora-bora badiiy adabiyotga ham kirib kelishiga zamin hozirlagan. Xat yozuvchilar dastlab roqim (raqam qiluvchi), munshiy (insho bituvchi) kotib (maktub yozuvchi) singari shaxslardan bora-bora adib va muallifga aylanganlar.

Xatni eltuvchi vositachilar dastlab qosid, roviy (rivoyat qiluvchi) deb nomlangan bo‘lsa, ularning o‘rniga asta-sekinlik bilan bodi sabo, tong nasimi singari maktubni yetkazuvchi obrazlar shakllangan. SHu tariqa maktub-nomalarda an‘anaviy obrazlar ham shakllangan. Turli badiiy usul va vositalar esa maktubning adabiyot taraqqiyotida o‘ziga xos o‘rin tutishiga zamin hozirlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sharq mumtoz poetikasi. (H. Boltaboyev talqinida). T.: 2008.
2. Jamolova M. O‘zbek adabiyotida noma janri. T.: 1992
3. Ishoqov Yo. Xorazmiy va uning “Muhabbatnoma” asari. O‘zbek
4. adabiyoti tarixi. 1-tom. T.: 1976.

5. Sharq mumtoz poetikasi. (H. Boltaboyev talqinida). T.: 2008.
6. Xorazmiy. Muhabbatnoma. Muborak maktublar to'lamini. T.: 1987
7. Valixo'jayev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. T.: "O'zbekiston. 1993.
8. Valixo'jayev B. O'zbek epik poeziyasi tarixidan. T.: 1974.